

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye İç Borçlarının Seyri

Süleyman Emre Özcan¹

Özer Özçelik²

Özet

Gelişmiş ve gelişmekte olan her ekonomi yeni kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Ekonominin başındaki hükümetler de kaynak ihtiyaçlarını ulaşılması çok daha kolay olan borçlanmayla karşılamayı tercih etmektedirler. Ancak; dikkatli bir şekilde kullanılmayan ve yönetilemeyen borçlanmalar bir bağımlılığa dönüşmekte ve içinden çıkılmaz bir kısır döngü ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren ekonomik sorunların başında da borçlanma gelmektedir. Osmanlı'nın kötü tecrübesinden ders almış olsa da Türkiye, Atatürk sonrasındaki dönemlerde borçlanmanın cazibesine kapılmış ve bunun acılarını çekmiştir. Borçların yarattığı krizler sonrasında önlemler alınmış, kemer sıkma politikaları uygulanmış, ancak yapılan bu düzenlemeler bir sonraki borç krizini engelleyememiştir. İçinde bulunduğumuz 2020'li yıllarda da durum pek de farklı değildir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bugüne iç borçlanması ve borç stokunun seyri, alt dönemler itibarıyla incelenmektedir.

Giriş

İster gelişmiş olsun ister az gelişmiş, her ekonomi yeni kaynaklara ihtiyaç duyacaktır. Ekonomiye yön veren hükümetler de yeni ve ulaşılması kolay olan bir kaynak olan borçlanmayı, sıklıkla ve hesapsızca kullanacaktır. İyi yönetilmediği durumda, vazgeçilemez bir bağımlılığa dönüşen borçlar da ekonomiyi iyileşmesi güç bir hastalığın içine usulca çekecektir. Nitekim geçmişten günümüze bu döngü hiç değişmemiştir.

1 Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, semreozcan@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5535-2279,

2 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ozer.ozcelik@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9164-5020

Türkiye ekonomisi de uzun yıllardır kamu açıkları ve bu açıkların yol açtığı bir borç sarmalın içine hapsolmuştur. Kamu kesimi harcama ve gelir dengesinin her geçen gün bozulması ve bütçenin iyi yönetilemeyişi, bu sarmalı daha da kuvvetlendirmektedir. Daha kötüsü, 1990'lar sonrasında borçların yeni ve daha büyük borçlar ile finansmanının sıradan bir alışkanlık haline gelmesidir. Blejer ve Cheasty'nin (1991) "kamu açıkları günaha benzer, günahattan olduğu gibi, kamu açıklarından da kaçınmak güçtür" ifadesi Türkiye'nin son 30 yılına damga vuran açıklarını ve açıklarla birlikte büyüyen borçlarını kısaca özetler niteliktedir. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin borç stokunun gelişimi kavramsal detaylara girilmeksizin incelenmeye çalışılacaktır.

1. Türkiye'nin İç Borçlanma Tarihi

Türkiye'nin borçlanmasının tarihsel gelişimini incelemek için Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi olarak kurulduğu tarihten başlamak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923 tarihinde bağımsız bir devlet olarak hayatına başlamış olsa da atalarından kendisine kalan büyük bir borcu yüklenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın 1854'te başlayan ve o gündən beri bir çığ gibi büyüyen borçları, Lozan'da başlanan ve 1928'de sonuçlanan görüşmeler sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır (Aşçı, 2016). Bu yüzden kısa da olsa Osmanlı Devletinden devralınan borçlara da değinmek yararlı olacaktır.

2. Osmanlı Devletinden Devralınan Borçlar

Osmanlı İmparatorluğu, savaş alanlarında üstün ve güçlüyken hazinesi ve mali sistemi de çok kuvvetliydi. Ancak teknoloji ve düşünce yapısı olarak çağın yeniliklerine uzak kalınması ile başlayan gerileme, mali açıdan zor günleri de beraberinde getirmiştir. Savaşların yol açtığı maddi ve mali yıkımlar, nüfus artışı, göçler, kaybedilen ticari bölgeler yüzünden gelirlerin sekteye uğraması gibi birçok sebep, ekonomik yıkımı da hızlandırmıştır. Özellikle II. Beyazıt döneminde mali sorunlar belirgin hale gelmiştir ve hazinenin para bulması güçleşmiştir (Yavuz, 2009: 204-205).

Osmanlı Devleti'nde on yedinci yüzyılda harcamaların karşılanabilmesi için vergi artışları, yeni vergiler salınması, tağşiş, müsadere ve iç hazineden borç alma (padişaha ait hazineden) uygulanmaktaydı. On yedinci yüzyıl sonlarında, gelirlerin artırılması amacıyla iltizam sistemi genişletilerek malikane sistemi denenmiştir. Ancak bu sistem istenileni verememiştir. Bunun üzerine 1768 - 1774 Rus Savaşı sonrasında malikane sistemi genişletilerek esham sistemine geçilmiştir. Bu sistemde yıllık vergiler peşin olarak toplanmaya çalışılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise iç borçlanma

ve benzeri uygulamaların yanında taşşış ile gelir yaratılmaya çalışılmıştır (Kopar ve Yolun, 2012: 337).

Osmanlı'nın iç borçlanmasının artmasında hızlandırıcı rolü daha çok para politikaları oynamıştır. Senyoraj ve paranın taşşışı ile kaynak yaratılmaya çalışılması, kalpazanlığı ve enflasyonu artırmış ve mali sistemi daha da kötü hale getirmiştir. Taşşış ve ek gelirler etkili olmayınca, 1839 yılında “kaime” çıkarılmıştır. Kaime, kâğıt para ile tahvil arasında kalan bir tür menkul kıymettir. Ancak kaimelerin sadece iç borçların ödenmesinde kullanılabilmesi, ticari hayatı daha karmaşık hale getirmiş ve devletin itibarını zedelemiştir (Yavuz, 2009: 205). 1840 yılında “esham kavaimi” çıkarılarak tasarruf sahiplerinin %12 faizle hazineye borç vermeleri beklenmiştir. Lakin bu uygulama da beklenileni verememiş ve yaygınlaşamadığı gibi faiz ödemeleri de bütçeye ilave yük yaratmıştır. Sonrasında taşşış uygulaması sonlandırılarak, Galata Bankerleri aracılığıyla yurtdışından kaynak arayışına girilmiştir. Kırım Savaşı sonrası ise dış borçlanma kısır döngüsü başlamıştır (Çögürçü, 2012: 94).

Kırım Savaşının Osmanlı Devleti'ne maliyeti 11.200.000 İngiliz lirasıdır ve savaş sürecince bütçe açığı 5.800.000 İngiliz lirasını bulmuştur. 1854 borçlanması, savaş giderlerini karşılayamamış ve yeni borçlanmalar gerekli olmuştur. 1858 borçlanması da Osmanlı'nın Kırım Savaşı için ikraz ettiği kaimelerin piyasadan çekilmesi amacıyla yapılan bir borçlanmadır (Tunçel ve Yıldırım, 2014: 7-8). Sonrasında ise açık – borç – askeri yenilgiler kısır döngüsü birbirini besler bir şekilde Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın yıkılması sonrası 3 milyon kilometrekare toprak paylaşılmış ve burada 16 yeni devlet kurulmuştur.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Osmanlı'nın son zamanlarında kurulan Duyun-u Umumiye ve Uluslararası Mali Kontrol İdarelerinin tanınmadığı belirtilmiş ve bu Lozan Antlaşmasında onaylanmıştır (Bayraktar, 2010: 41). 1925'te Paris'te yapılan toplantılar sonrasında Osmanlı'nın borçlarının, yeni kurulan devletlere paylaştırılması kararı alınmıştır. 13 Haziran 1928'de imzalanan antlaşma ile Osmanlı'dan kalan borun %65,3'ü adaletsiz bir şekilde Osmanlı topraklarının %26,6'sını elinde tutabilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Duyun-u Umumiye sonrasında Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan borç, 129.600.090 Türk lirasıdır (Aşçı, 2016: 1655). Borçların ödenmesi 1929 yılına kadar dondurulmuştur. Büyük Buhranın döviz ile olan bu borçların ödenebilmesi güçleştirmesi sonrasında taksitlerin azaltılması talep edilmiştir. 1933 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile taksitler indirilmiş ve borç iftası 30 yıldan 50 yıla çıkarılarak borç tutarı 65 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Türkiye söz

konusu borçları, vadesinden 29 yıl önce 25 Mayıs 1954 tarihinde ödemiştir (Bayraktar, 2010: 41-42).

3. Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi İç Borçları

Türkiye özelinde iç borçlanmanın dönemlere ayrıştırılarak incelenmesi risklidir. Çünkü dışa dönük sanayileşmeye geçilmesi öncesinde iç borçlanma doğrudan bir finansman aracı olarak kullanılmamaktadır. Ancak darbe sonrasında hükümetin başına gelen ANAP hükümeti ile iç borçlanma sıradan bir kamu finansmanı aracına dönüşmüştür. Bu yüzden 80 öncesi ve sonrasını ayıran kalın çizgi, borçlanmanın bir kamu finansman aracı olarak kullanımınıdır (Sönmez, 2008: 257).

3.1. 1980 Öncesi Dışa Kapalı Dönem

1923'te Türkiye'nin geleceğinin belirlendiği İzmir İktisat Kongresinde ana çerçeve "kendi yağında kavrulmak" yani iç kaynakları kullanarak iktisadi politikaları belirlemektir. Ayrıca Osmanlı'dan da tecrübe edildiği üzere, para ve maliye politikalarının kontrol edilemezliği, denk bütçeyi olmazsa olmaz kılmaktaydı. Savaştan yeni çıkmış ve harap olmuş bir ülkenin kalkınması için ise devletin sadece teşvik ve himaye edici olması istenmekteydi. Borçlanmak bir yana dursun, Osmanlı'nın kendi halkından almış olduğu borçların mahsup edilmesi düşünülmekteydi. İşte yeni cumhuriyetin borçlanmaya ve ekonomiye bakışı bu şekilde planlanmaya başlandı. 1923 yılı Nisan ayında düzenlenen kanunlar ile borçların mahsup edilmesi kararlaştırıldı. Türkiye Cumhuriyeti halkının rızasının alınması ve Osmanlı'dan kalan borç – alacak meselesinin kapatılması bu şekilde sağlanacaktı (Akyüz, 2017: 25; Yeşilay, 2005: 117). Mahsuplaşmanın ilk ayağı da 7-8 Ağustos 1921 tarihli Tekalif-i milliye emirleri üzerine olmuştur. Nitekim, işgal orduları ile yapılan savaşın finansmanı ve ordunun lojistiğinin sağlanması için çıkarılan bu on emir (Akyüz, 2017: 29-32), aslında henüz adı konmamış da olsa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iç borçlanması sayılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi olarak ilk borçlanması ise 1933 yılında yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra borçlanmak için 10 yıl geçmiştir. Bunun nedenleri olarak, Osmanlı'nın kötü tecrübeleri, borçlanma için uygun şartların ve bankaların – sermaye piyasalarının gelişmesinin beklenilmesi ve özellikle halkın borçlanma konusundaki güveninin kazanılması olarak sıralanabilir. Söz konusu on yılda siyasi, iktisadi, mali ve psikolojik şartlar hazırlanmış, kalkınma için önemli bir gereklilik olan demiryolu inşası için borçlanmaya gidilmiştir (Yavuz, 2009: 208).

Ergani istikrazı olarak adlandırılan 1933 borçlanması, 20 yıl vadeli, 3 tertipli ve ikramiyelidir. Bu borçlanma ile Fevzipaşa – Diyarbakır arasındaki demir yolu hattının yapılması amaçlanmıştır. Ergani istikrazı sonrasındaki borçlanmaları şu şekilde sıralamak mümkündür (Özcan, 2019: 153).

- 1934 Erzurum İstikrazı; Sivas – Erzurum Demiryolu finansmanı için (30 milyon TL tutarında)
- 1938 İkramiyeli 1938 İstikrazı; 1918 yılındaki Osmanlı İmparatorluğu tahvillerinin konversiyonu için,
- 1941 Demiryolu İstikrazı; Elâzığ – İran sınırı ve Diyarbakır – Irak sınırı demiryolu inşası için (85 milyon TL tutarında),
- 1942 Milli Savunma İstikrazı; 2. Dünya Savaşı milli savunması için (150 milyon TL tutarında)
- 1946 Kalkınma İstikrazı; 150 milyon TL tutarında
- 1947 Hazine Tahvilleri, 250 milyon TL tutarında,
- 1947 Toprak Tahvilleri; 11 Haziran 1945 tarih ve 4735 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gereğince kamulaştırılan toprakların karşılığında,

Toprak tahvilleri karşılığında devlet ödünç bir para almamıştır. Bu tahviller ilgili kanun kapsamında kamulaştırılarak çiftçilere dağıtılan topraklar karşılığında verilmiştir. 1948 yılına kadar bütçe açıklarının ve yatırımların finansmanı için borçlanmalar devam etmiştir (Kanlıgöz, 1997: 344-345).

1938 yılındaki istikraz haricinde, borçlanma ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin finansmanı amacıyla yapılmıştır. Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı, özel sektör öncülüğünde kalkınma hedeflerinin sapmasına yol açmıştır. Bu yüzden devletçilik ilkesi gereği özel sektörün yeri doldurulmaya çalışılmıştır. Alt yapı ve sanayi yatırımlarının finansmanı borçlanma ile yapılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan II. Dünya Savaşı söz konusu dönemdeki borçlanmalarda büyük etkiye sahiptir. Tarafsız da kalmış olsa ekonomik güçlükler, ülkedeki geniş kitleleri derinden etkilemiştir. Asker sayısının 1,5 milyona yaklaşması, ordunun daha çok hububata ihtiyaç duymasına yol açarken, çiftçilerin askere alınmış olması ve tarımda kullanılan hayvanların bir kısmına devletin el koymak zorunda kalması, bütçe ve vatandaşlar üzerinde büyük bir yük ortaya çıkarmıştır. Savaş öncesinde başlatılan planlama çabaları, savunma harcamaları yüzünden yarıda kalmıştır. Harcamalar, devletin olağan gelirleri ile karşılanamaz hale gelmiş ve her yıl borçlanılmak zorunda kalmıştır (Utkugün ve Ortak, 2019: 3-6).

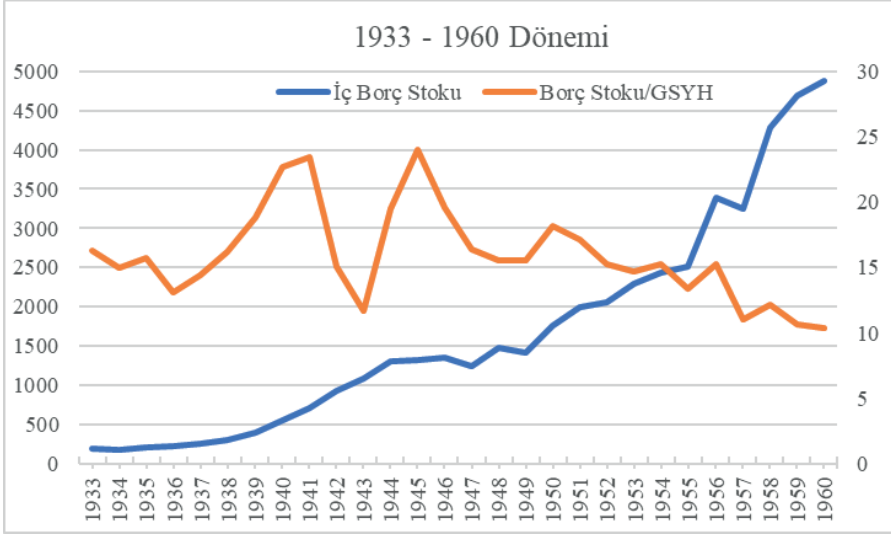
Tablo 1: 1933 - 1960 Dönemi Kamu Gelir Giderleri ve İç Borç Stoku (Milyon TL)

Yıl	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	İç Borç Stoku	Borç Stoku/ GSYH	Yıl	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	İç Borç Stoku	Borç Stoku/ GSYH
1933	174	173	185,6	16,3	1947	1.615	1.564	1.236,5	16,4
1934	207	211	182,3	15	1948	1.467	1.401	1.472,5	15,5
1935	231	232	206,4	15,7	1949	1.628	1.572	1.409,5	15,5
1936	271	253	222,8	13,1	1950	1.419	1.467	1.767,4	18,2
1937	314	269	260,9	14,4	1951	1.646	1.580	1.992	17,1
1938	322	306	308,2	16,2	1952	2.235	2.248	2.054	15,3
1939	389	391	389,1	18,8	1953	2.272	2.294	2.291	14,7
1940	550	538	545,9	22,7	1954	2.394	2.564	2.436	15,3
1941	684	578	702,2	23,4	1955	3.148	3.308	2.513	13,4
1942	978	904	935,8	15,1	1956	3.304	3.487	3.392	15,3
1943	1.035	1.016	1.078,1	11,7	1957	3.966	4.162	3.244	11
1944	1.017	1.063	1.304,2	19,5	1958	4.822	4.977	4.284	12,2
1945	658	600	1.314,8	24	1959	6.385	6.728	4.688	10,7
1946	1.041	1.018	1.345,5	19,6	1960	6.933	7.320	4.881	10,4

Kaynak: Arsan (1961: 78)

Yukarıdaki Tablo 1'den de izlenebileceği üzere II. Dünya Savaşı öncesi Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybettiğimiz 1938 yılında, kamu giderleri 306 milyon TL, borç stoku 308,2 milyon TL ve iç borç stokunun GSYH içindeki payı ise %16,2'dir. Savaşın başlaması ile giderlerin ve borçların 1945 yılına kadar çok hızlı bir şekilde arttığı Tablo 1 ve Grafik 1'den açıkça görülebilir.

Grafik 1: 1933 - 1960 İç Borç Stoku (Milyon TL) ve İç Borç Stoku/GSYH

1946 yılında Türkiye tek partili sistemden çok partili parlamenter sisteme geçmiştir. Söz konusu değişimin nedenleri olarak; savaş ekonomisi ve devletçiliğin ülke içinde bir kapitalist zümre yaratması, mutlakiyetten cumhuriyete geçmiş halkın tek parti rejimine karşı tepkileri, batı etkisi ve Sovyet Rusya'nın tehditleri sıralanabilir (Kongar, 1995, 158). Çok partili sisteme geçiş ile dışa kapalı korumacı politikalar, iç pazara yönelik sanayileşme planları ve dış dengenin muhafazası düşünceleri değiştirilmiştir. Bu dönüşümün altında, Amerika'nın Sovyet Rusya'ya ve komünizme karşı bir blok inşa etme fikri ile başlatmış olduğu sermaye yatırımları, dış yardımlar ve krediler yatmaktadır. Türkiye'nin de Amerikan güdümüne girmeye başlamasının ve dışa bağımlılığının ilk adımının da bu dönüşüm ile olduğunu söylemek mümkündür (Taş, 1995: 367).

1946 yılında beş yıllık sanayi planı terk edilmiş, dış fazla verildiği halde daha çok dış yardım almak için devalüasyon yapılmış, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında yardımlar alınmaya devam etmiş, IMF ve OECD'ye üye olunmuştur. 1946 - 1953 döneminde dünya ekonomik konjonktürünün de desteğiyle tarımsal gelişimin sürüklediği hızlı büyüme oranları yakalamıştır (Taş, 1995: 367-371). Nitekim Grafik 1'de borç stokunun artmasına rağmen, iç borç stokunun GSYH'deki payının düşmesi, bunun bir göstergesidir.

1950'de taraf olunmak zorunda kalınan Kore Savaşı ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşlerin kötü etkileri, iç borçlanmanın artışına yol açmıştır. 1949 yılında 1.409,5 milyon TL olan borç stoku, 1950 yılın sonunda 1.767,4 milyon TL'ye ve GSYH'nin %18,2'sine yükselmiştir. İç borç stoku büyürken, borç stokunun GSYH içindeki payı düşmeye devam etmiştir.

1953 yılındaki döviz darboğazı ile yeniden ithal ikamesine dönülmek istenmiştir. Bu yüzden 1954 – 1961 dönemi dışa kapalı büyüme dönemi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu dönemde cari açıklar azalmış, önceki dönemlere göre daha yavaş da olsa büyüme devam etmiştir. 1950 – 1960 döneminde hükümet Merkez Bankası kaynaklarını yoğun kullanmıştır. Para arzındaki artışların enflasyonu hızlandırması, vergi gelirlerini azaltarak bütçe açıklarını ve dolayısıyla iç borçlanmayı da artırmıştır. 1960 yılına gelindiğinde, iç borç stoku 4.881 milyon TL'ye ulaşmıştır (Özcan, 2019: 155).

1960 ve izleyen yıllar, 1950 – 60 dönemindeki hükümetlere tepki olarak planlı kalkınmanın izlendiği yıllardır. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş beş yıllık kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştır. Planlamalar ile bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır (Yardımcıoğlu vd., 2012: 383). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ithal ikameci bir yaklaşım izlerken, ikinci ve üçüncü plan özel sermaye birikiminin artırılması için yoğun bir şekilde teşvikler ve sübvansiyonları kullanmayı amaçlamıştır (Taş, 1995: 376).

Plan hedeflerine yönelik kamu harcamalarındaki hızlı artışlar, vergi gelirleri ile karşılanamadığı için iç – dış borçlanma ve emisyon yöntemine gidilmek zorunda kalınmıştır. Kalkınmanın finansmanı için uzun vadeli borçlanmalar istenirse de bu mümkün olmamış, kısa vadeli borçlanma hızla artmıştır. Bu amaçla; tasarruf bonoları, iç konsolidasyon tahvilleri ve iç istikraz tahvillerine başvurulmak zorunda kalınmıştır (Gürler, 1998: 121-122).

1980 öncesinde Türkiye'de sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olması ve tasarruf sahiplerinin borçlanma kağıtlarını yeterince tanımaması dolayısıyla, borçlanma ihtiyacı daha çok merkez bankası ve bankalar tarafından karşılanmıştır. Devlet, bankalara ve sosyal güvenlik kurumlarına borçlanma senetleri satmıştır. Kanuni zorunluluklar ile sosyal güvenlik kuruluşlarına borçlanma kâğıdı satılması ise borç yükünün söz konusu kurumlara aktarılmasına yol açmıştır (Gürler, 1998: 120-121).

1963 yılı ile başlayan planlı dönemde, iç borçlanma tamamen devletin açıklarının kapatılmasında kullanılmıştır. Genel ve katma bütçeli kurumların ve KİT'lerin kaynak ihtiyaçları, kısa vadeli dalgalı borçlar ve bir yıldan

uzun vadeli konsolide borçlar ile finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak kısa vadeli borçların vadesinde ödenemeyişi ve birikmesi sonrasında, olumsuz etkilerinin önlenmesi amacıyla, bir kısmı 154 sayılı kanun ile uzun vadeli borçlara dönüştürülmüştür (Ünlüöner, 1988: 321-323).

5.01.1962 tarih ve 233 Sayılı Kanun ile daha öncesinde bireylerden borçlanma yapmayan devlet, cebri bir uygulama ile tasarruf bonusu uygulamasına başlamıştır. Sanayi ve ulaştırma yatırımları için kullanılmak üzere çıkarılan tasarruf bonoları, genellikle 10 yıl vadeli, %6 faizli ve nama yazılıdır. İlk 5 yıl satılmayan tasarruf bonoları hem gerçek hem de tüzel kişiler tarafından vergilendirilebilir gelirlerinin %3'ü kadar almak zorunda oldukları bir borçlanma aracıdır. Tasarruf bonoları, iç konsolidasyon tahvilleri ve iç istikrazlar ile uzun vadeli borçların nispi olarak artırılması sağlanmıştır. Bu şekilde devletin anapara ve faiz yükü azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak tasarruf bonoları ile istenilen amaca ulaşılamadığından, 1972 yılında mali denge vergisine dönüştürülerek kaldırılmışlardır (Çöğür, 2012: 95).

1962 – 1976 döneminde popülist ekonomi politikaları izlenmesi sosyal güvenlik harcamalarını artırmış, yine seçim öncesi yapılan destekleme alımları, taban fiyat uygulamaları ve sübvansiyonlar da kamu finansman açıklarını daha da büyümüştür. Petrol Şoku ve siyasi istikrarsızlıklar sonrasındaki sürekli seçim konjonktürü, sorunları daha da büyüterek krize yol açmıştır (Taş, 1995: 374-375).

1966 – 1973 döneminde Kalkınma İstikrazı Tahvilleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Tahvilleri, 1975 – 1977 Savunma Borçları Tahvilleri çıkarılmıştır. Savunma Borçları Tahvilleri, Türkiye'ye uygulanan ambargo sonrası, savunma sanayisinin desteklenmesi amacıyla yapılmıştır ve o dönemdeki istikrazların yarısını oluşturmaktadır (Gürler, 1998: 122).

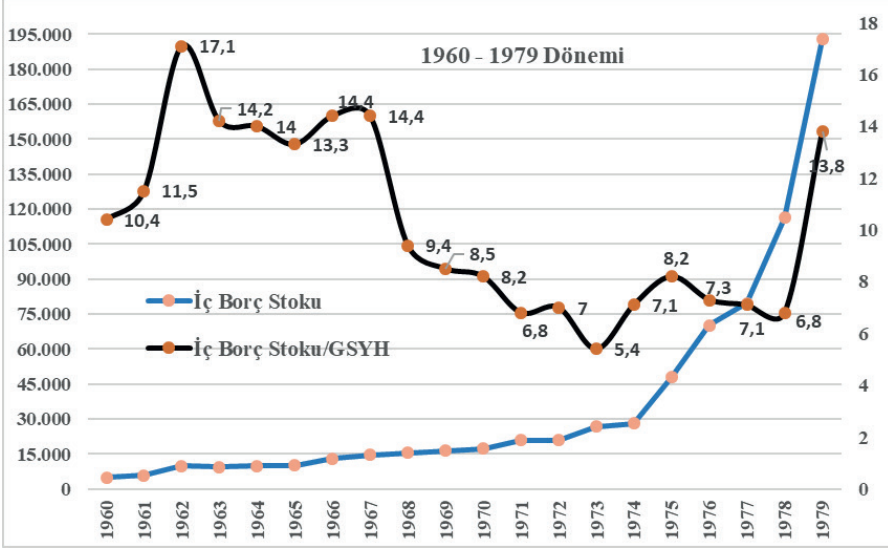
Tablo 2: 1960 – 1979 Dönemi İç Borç Stoku (Milyon TL)

Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç Stoku/GSYH	Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç Stoku/GSYH
1960	4.881	10,4	1970	17.424	8,2
1961	5.749	11,5	1971	20.950	6,8
1962	9.898	17,1	1972	20.857	7
1963	9.532	14,2	1973	26.733	5,4
1964	9.983	14	1974	28.107	7,1
1965	10.169	13,3	1975	48.017	8,2
1966	13.106	14,4	1976	70.315	7,3
1967	14.597	14,4	1977	79.681	7,1
1968	15.431	9,4	1978	116.328	6,8
1969	16.378	8,5	1979	192.841	13,8

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)

Cumhuriyetin ilk günlerinden 1970'li yıllara kadar olan süreç incelendiğinde, iç borçlanmanın çok fazla tercih edilmediği görülmektedir. Borçlanmalar genellikle özel borçlanma kanunları çerçevesinde yapılmıştır. Bütçe açıkları iç borçlanma kağıtları yerine merkez bankası kaynakları ile finanse edilmiştir (Çöğür, 2012: 96).

Grafik 2: 1960 - 1979 İç Borç Stoku (Milyon TL) ve İç Borç Stoku/GSYH

Yukarıda Tablo 2'den, 1960 - 1979 dönemi borç stoku izlenebilmektedir. Tabloda görülmekte olan 1960 - 1979 dönemine; kalkınma planları, askeri darbeler, petrol krizi ve Türkiye'nin tüm dünyayı karşısına alma pahasına kurduğu yeni Türk Devletinin ilk adımı olan Kıbrıs Barış Harekâtı damgasını vurmuştur. Grafik 2'den de izlenebileceği üzere, 1974 Barış Harekâtı ve sonrasında iç borçlanmada hızlı bir artış başlamıştır.

1973 Petrol Krizi sonrasında hükümetin petrol sübvansiyonu uygulaması, ekonomik büyümenin borçlanma ile finanse edilmeye çalışılması, seçim ekonomilerinin savurgan harcamaları ve Kıbrıs Harekâtının bütçe üzerindeki yükü, borç stokundaki artışın diğer önemli etkenleri olarak sıralanabilir (Taş, 1995: 377).

İç borçlanmayı önemli ölçüde negatif etkileyen bir diğer unsur, petrol krizinin de körüklediği döviz darboğazını aşmak için başvuru olan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulaması olmuştur. Kısa vadede pozitif etkileri görülse de DÇM'ler olumsuz etkileri çok fazla olan bir borçlanma

olmuştur. DÇM'ler ile dışa bağımlılık artmış, para politikalarının işlerliği azalmış, faiz maliyetleri ve iç borçlanma önemli ölçüde yükselmiştir (Şen, 2007: 248).

Grafik 2'den izlenebileceği üzere, planlı dönemde devlet desteği ile yakalanan büyüme, iç borç stokunun artışına rağmen, GSYH içindeki payının düşmesini sağlamıştır. Bu düşüş 1978 sonuna kadar devam etmiştir. İç borç stokunun GSYH içindeki payı 1973 yılında en düşük değeri olan %5,4'tür. Aynı yıl borç stoku ise 26.733 milyon TL'dir. İç borç stokunun GSYH içindeki payı 1962 yılında %17,1 ile en yüksek değerine ulaşmıştır.

3.2 1980 Sonrası Dışa Açık Dönem

1980'li yıllar, Türkiye için oldukça çalkantılı geçmiştir. Türkiye'yi Amerikan hegemonyasına daha da yaklaştırmak ve ekonomik yapıyı değiştirmek amacıyla gerçekleştirilen 1980 darbesi ve sonrasında yaşananlar, 80'li yılları şekillendirmiştir. Petrol krizlerinin ekonomi üzerindeki negatif etkileri gittikçe ağırlaşırken, siyasi istikrarsızlık ve seçim ekonomileri, cari denge ve bütçe dengesini derinden etkilemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ve ambargo sonrasındaki krizin etkileri Türkiye'yi 24 Ocak 1980'de Derviş – Robenson Modeline götürmüştür. Ocak 1980'de; yüksek enflasyonun dizginlenmesi, yurt dışına yönelik faaliyetler ile döviz elde edilmesi, ithalatın mümkün olduğunca azaltılması ve kamunun finansman açıklarının kontrol altına alınması amaçlarını içeren istikrar tedbirleri alınmıştır.

Enflasyonu düşürmek için alınan tedbirler başlangıçta işe yaramış, 1981 – 1983 döneminde bütçe açıkları önemli ölçüde azaltılarak para arzı kontrol altına alınabilmiştir. Bu duruma, KİT fiyatlarının düzenlenerek KİT açıklarının iyileştirilmesinin önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Ancak, geniş çaplı alt yapı yatırımları, enerji ve ulaştırma alanındaki yüksek harcamalar, personel harcamalarındaki artışlar, Güneydoğu Anadolu'daki teröre karşı yapılan harcamalar, kamu açıklarını hızlı bir şekilde artırmıştır. 1984 yılında kurulan Özal hükümetinin denk bütçe politikalarından uzaklaşması da rekor bütçe açıklarını ortaya çıkarmıştır. Daha önce merkez bankası kaynaklarından finanse edilen açıkların iç borçlanma ile finanse edilmeye başlaması ise iç borçlanmanın her dönem yeni bir rekor kırmasına yol açmıştır (Çöğürçü, 2012: 97; Özcan, 2019: 159).

Tablo 3: İç Borç Stokunun Dağılımı 1980 - 2000 (Milyar TL)

Yıl	Konsolide Borçlar	Tahvil	Bono	Avans	Toplam	İç Borç Stoku/ GSYH
1980	336	141	49	195	721	13,8
1981	509	160	88	234	991	12,5
1982	736	186	153	266	1.341	12,8
1983	2.418	360	56	339	3.173	22,8
1984	3.235	531	340	528	4.634	21,1
1985	4.656	1.032	489	795	6.972	19,9
1986	7.129	1.511	822	1.052	10.514	20,6
1987	11.481	2.407	1.923	1.407	17.218	23
1988	18.954	4.880	2.542	2.082	28.458	22
1989	24.994	10.863	3.538	2.539	41.934	18,4
1990	30.040	22.523	5.468	2.870	60.902	15,5
1991	41.122	33.405	18.258	13.859	106.374	16,9
1992	34.602	86.388	42.247	32.000	195.237	17,9
1993	31.933	190.505	64.488	70.421	357.347	18
1994	133.417	289.384	304.230	122.278	799.309	20,7
1995	25.940	511.769	631.298	192	1.361.007	17,5
1996	40	1.250.154	1.527.837	370.953	3.148.984	21
1997	0	3.570.812	2.374.990	337.623	6.283.425	21,4
1998	0	5.771.980	5.840.905	0	11.612.885	21,7
1999	0	19.683.392	3.236.753	0	22.920.145	29,3
2000	0	34.362.937	2.057.684	0	36.420.620	29

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

Tablo 3'ten izlenebileceği üzere, 1980 yılında 721 milyar TL olan toplam iç borçlanma içinde en çok pay, 336 milyar TL ile konsolide borçlara aittir. Toplam borçlanma içinde 49 milyar TL ile en küçük pay ise hazine bonolarınındır. İç borç stoku 1987 yılında 17.218 milyar TL ile GSYH içinde %23'lük bir büyüklüğe ulaşmıştır. 1980 yılındaki %13,8'lik pay ile kıyaslandığında, borçlardaki hızlı artış daha iyi anlaşılacaktır. GSYH içinde iç borç stokunun payı incelendiğinde 1987 yılı sonrasında, 1999 yılına kadar bir düşüş olduğu görülecektir. Bu durum, iç borçlanmanın dış borçlanma ile ikame edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olması, iç tasarrufların yetersizliği ve iç borçlanma kapasitesinin sınırlandırılmış olması diğer nedenler olarak sıralanabilir (Çögürücü, 2012: 97).

8 Haziran 1984'te 232 sayılı kanun hükmünde kararname ile borç ve nakit yönetimi birbirinden ayrılarak, Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı oluşturulmuştur. Ancak bu uygulama kamu mali yönetiminin daha kontrolsüz bir hal almasına yol açmıştır. 1985'in ikinci yarısında iç borçlanmada ihale yöntemine geçilerek, borçlanmada merkez bankasının ağırlığının azaltılması amaçlanmıştır. Üç ay ve katları vadeli hazine bonoları ve tahviller ihraç edilmiştir. 1986 yılında iç ve dış borçların anapara ödemeleri bütçe dışına çıkarılmıştır. İç ve dış borç hasılatları bütçe gelirleri dışında, anapara geri ödemeleri de bütçe giderleri dışında gösterilmeye başlamıştır (Özcan, 2019: 161).

1988 yılı sonrasında iç borçlanmanın vadelerinin uzatılmasına yönelik politikalar 1990 yılında da devam etmiştir. 1990'da bir yıl ve daha uzun vadeli tahvillerin iç borç stokundaki payı %78'e yükselirken, bonoların payı %22'ye düşmüştür. İç borç stoku içindeki 2 – 6 yıl vadeli tahvillerin payı yükselmiştir (TCMB, 1991: 24).

Bütçe disiplininin sağlanamaması ve gittikçe daha da bozulması, kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasına yol açmıştır. Borçlanmaların piyasa faiz oranlarından yapılması ise konsolide bütçe üzerindeki faiz yükünü artırmıştır. Borçlanma vadesinin kısa olması kısır döngüyü kuvvetlendirmiştir. Bazen dış borçların finansmanı için bile iç borçlanmaya gidildiği olmuştur (Gürler, 1998: 127).

1991 yılının son aylarında mevduat faizlerindeki yükselmeler tahvil ve bono faizlerini de artırmıştır. Bu durum borç – faiz kısır döngüsünü hızlandırmış ve borçların ödenebileceğine ilişkin güven azalmaya başlamıştır. Faiz dışı bütçe 1991 – 1994 döneminde sürekli açık vermiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payının artışı, borçlanma vadesini kısaltırken, borçlanma maliyetlerini daha da artırmıştır (Gürler, 1998: 131-132).

1992 yılı ile sosyal güvenlik kuruluşlarının dengelerindeki kötüleşme, mahalli idareler ve KİT açıklarının artışları kamu kesimi borçlanma gereğini hızlı bir şekilde artırmıştır. Popülist politikalara bağlı maaş ve ücret artışları, Körfez Savaşının ilave yükleri, bütçe açıklarını ve borçların artışını hızlandırmıştır. Bu yüzden borçlanma miktarına sınırlandırmalar getirilerek borçlanma faizleri düşürülmeye çalışılmış, ancak yüksek enflasyon, yüksek cari işlemler açığı ve bütçe açıkları, yerleşiklerin yerli paradan kaçmasına yol açmıştır. Hazine iç borçlanmayı azaltmayı tercih ettiği için merkez bankası kaynaklarına başvurulmuştur. Piyasadaki likidite fazlası ise devalüasyon beklentisi ile dövize yönelmiş ve kurlardaki artış hızlanmıştır. 1994 yılında Türkiye, tarihindeki en büyük ikiz açık ile karşılaşmıştır. Yerli paranın yabancı paralar karşısında erimesi ile kur – faiz makası daralmış ve merkez bankası

rezervleri crimeye başlamıştır. Enflasyon üç haneyi aşmış, döviz talebi patlamış ve gecelik faizler %1000'leri geçmiştir. Bu durum 5 Nisan istikrar tedbirlerinin alınmasını zorunlu kılmıştır (Kaya, 2013: 16).

Tablo 4: İç Borçlanmanın Vade Yapısı

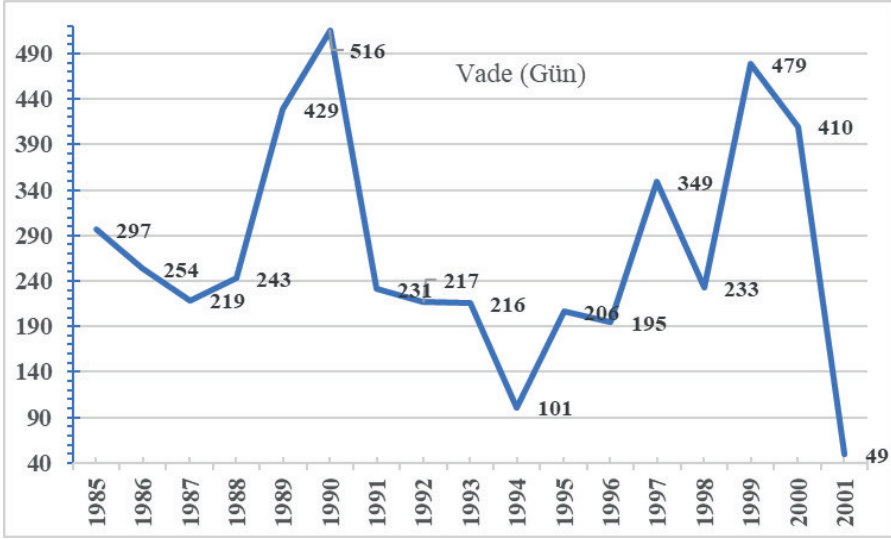
Yıllar	Vade (Gün)	Ortalama Bileşik Faiz
1985	297	50,6
1986	254	52,8
1987	219	49
1988	243	64,3
1989	429	59,3
1990	516	53,9
1991	231	81,4
1992	217	88,2
1993	216	87,5
1994	101	152,3
1995	206	121,9
1996	195	135,2
1997	349	127,2
1998	233	122,5
1999	479	109,5
2000	410	38
2001	49	96,2

Kaynak: Bakkal ve Gürdal (2007: 156).

Tablo 3, Tablo 4 ve Grafik 3 yardımıyla, söz konusu dönemdeki iç borçlanmanın vade yapısı, ortalama bileşik faizi ve borç stokunun bileşimi izlenebilir. Devlet; 1990'da 516 gün vade ve ortalama %53,9 faiz ile borçlanabilmektedir. 1990 – 1994 döneminde borçlanma vadesi dramatik bir şekilde düşmüştür. 1993'te 216 gün ve ortalama %87,5 faiz ile borç alınabilirken, krizin yaşandığı 1994 yılında borçlanma vadesi 101 güne düşmüş ve ortalama borçlanma faizi %152,3'e ulaşmıştır.

Krizden çıkmak için alınan 5 Nisan kararları ile on dört aylık bir ekonomik paket uygulamaya konulmuştur. Kamu gelirlerinin artırılması için ek vergiler konulması, kamu giderlerinin azaltılması ve kamu kesimi borçlanma gereğinin ve borçlanma faizlerinin düşürülmesine ilişkin mali kararlar alınmıştır. Ayrıca, 1211 sayılı TCMB Kanununun 50. Maddesine dayanarak bütçe ödeneklerinin %15'ine kadar alınabilen kısa vadeli avansların kademeli olarak indirilmesi kararlaştırılmıştır (Kaya, 2013: 17 – 18; Özcan, 2019: 162).

Grafik 3: İç Borçlanma Vadesi (Gün) 1985 - 2001

5 Nisan tedbirleri sonrasında bütçe harcamaları kısılmış ve ek vergi tedbirleri sayesinde faiz dışı bütçe fazla vermiştir. Ancak borç faizi ödemelerinin GSYH içindeki payı yükselmiştir (Tablo 5'ten izlenebilir). Bunun nedeni, dış borçların iç borçlar ile ödenmesi ve bütçe limiti dışı yapılan özel tertip devlet tahvillerinin iç borç servisine yüklenmesidir (Çögürçü, 2012: 98). İstikrar tedbirleri ile hazine bonolarının sürelerinin uzatılmasına yönelik çalışmalar olumlu sonuçlar verirken, 1995 – 1999 dönemindeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, yüksek enflasyon, negatif büyüme, TL'nin değer kaybı ve 1997 Asya Krizi iç borç stokunun büyümesine yol açmıştır (Toprak, 2010, 5). 1997 yılında borçlanma maliyetlerinin düşürülebilmesi için temel ilkeler belirlenmiş ve hazine borçlanma programı aylık olarak kamuoyuna ilan edilmeye başlanmış ve İç Borç Danışma Kurulu oluşturulmuştur (Çögürçü, 2012: 98).

Hazine 1999 itibariyle, vade uzatımı yoluyla borcu yenileme riskini azaltmak amacıyla değişken faizli devlet tahvili ihraç etmeye başlamıştır. Ayrıca, Ekim 1998 itibariyle ihale dönemlerine ve ihale vadelerine bağlı olmadan borçlanmaya imkân veren ihale dışı sürekli satış yöntemi (Tapping) de kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde borçlanma sürekli olarak ve çeşitli vadelere yapılabilmektedir (Eğilmez, 1997: 68; Özbilen, 1999: 106). Asya Krizi ve Körfez Savaşının negatif etkileri yanında, 17 Ağustos Depremi kamu harcamalarında büyük artışlara neden olmuştur. 1990 yılında iç borç stoku 60.902 milyar TL ile GSYH içinde %15,5 yer tutarken, 1994'te 799.309

milyar TL ile %20,7'ye ve 1999 yılında ise 22.920.145 milyar TL ile GSYH içinde %29,3'e ulaşmıştır. 1980 – 2000 dönemine ilişkin verileri Tablo 3'ten izlemek mümkündür.

Tablo 5: 1989 – 2000 İç Borç Stokunun İçeriği (%)

Yıllar	Konsolide Borçlar	Tahvil	Bono	Avans
1989	59,6	25,9	8,4	6,1
1990	49,3	37,0	9,0	4,7
1991	38,7	31,4	17,2	13,0
1992	17,7	44,2	21,6	16,4
1993	8,9	53,3	18,0	19,7
1994	16,7	36,2	3,8	15,3
1995	1,9	37,6	46,4	0,0
1996	0,0	39,7	48,5	11,8
1997	0,0	56,8	37,8	5,4
1998	0,0	49,7	50,3	0,0
1999	0,0	85,9	14,1	0,0
2000	0,0	94,4	5,6	0,0

DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)

Tablo 5, 1989 -2000 dönemi toplam borç stoku içinde borç türlerinin yüzde payını göstermektedir. İzlenebileceği üzere, ilgili dönemde konsolide borçlar 1994 krizi haricinde sürekli azalmış ve 1996 yılı itibari ile sıfırlanmıştır. Aynı şekilde avans kullanımı da kriz sonrasında sıfırlanmaya çalışılmıştır. İlgili dönemde toplam borç içinde tahvillerin payının sürekli arttığı görülmektedir. 1993 yılında toplam borç içinde %53,3 paya sahip olan tahviller krizin de etkisiyle azalmaya başlamış, lakin 1997 sonrasında ise yeniden yükseliş eğilimine girmiştir. 1999 yılında tahvillerin payı %85,9 ve 2000 yılında %94,4'e ulaşmıştır.

Aşağıda, Tablo 6'dan 1980 – 2001 dönemi için iç borç servisi ve anapara – faiz ödemeleri ve toplamının gelişimi izlenebilir. Tablo 7'de ise iç borç servisinin GSYH içindeki payı ve iç borç stokunun bazı gelir kalemleri içindeki payı görülmektedir.

İç borç anapara ödemelerinin GSYH içindeki payı, 1980 yılında %0,66 iken 1983'te %10,03'e yükselmiştir. Aynı dönemde faiz ödemelerinin GSYH içindeki payı da sırasıyla %0,54 ve %1,05 olmuştur. 1990 yılında iç borç servisi/GSYH %11,1 ve iç borç servisinin vergi gelirleri içindeki payı ise

%30,8'dir. Aynı yıl, iç borç faizi ödemeleri kamu giderlerinin %21,4'ünü oluşturmaktadır. 1994 yılındaki kriz sonrası iç borç stoku çok hızlı bir şekilde artmış GSYH içinde %34,2'ye ulaşmıştır. Bu değer 1994 yılı vergi gelirlerinin %120,5'ine tekabül etmektedir. Sadece faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı %50,7'dir.

Tablo 6: İç Borç Servisi 1980 - 2001 (Milyar TL)

Yıl	Anapara	Faiz	Toplam	Yıl	Anapara	Faiz	Toplam
1980	27	22	49	1991	33.364	16.914	50.278
1981	154	41	195	1992	82.115	34.087	116.202
1982	227	34	261	1993	214.050	84.825	298.875
1983	1.113	116	1.229	1994	588.115	229.912	818.027
1984	241	156	397	1995	1.199.468	472.804	1.672.272
1985	1.239	258	1.497	1996	3.389.039	1.335.516	4.724.555
1986	2.301	717	3.018	1997	3.144.053	1.977.164	5.121.217
1987	4.600	1.675	6.275	1998	8.507.210	5.626.676	14.133.886
1988	5.880	2.847	8.727	1999	15.579.145	9.898.624	25.477.769
1989	10.640	4.805	15.445	2000	18.968.071	18.609.423	37.577.494
1990	14.648	10.037	24.685	2001	123.876.596	40.484.246	164.360.842

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

1999 yılında toplam borç servisi GSYH'nin %48,1'ine, iç borç stoku da vergi gelirlerinin %172,1'ine ulaşmıştır. Kamu giderlerinin %41,2'si faiz giderlerinden kaynaklanmıştır. 1998 yılındaki Rusya Krizi, Brezilya Krizi ve Ağustos 1999'daki büyük deprem felaketi, borç stokunun ve borç faizlerinin artışıdaki diğer sebeplerdir.

Tablo 7: İç Borç Servisi ve Stokuna İlişin Seçilmiş Göstergeler 1990 - 2001

Yıl	İç Borç Servisi/ GSYH	İç Borç Stoku/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Giderleri	İç Borç Anapara/ Vergi Gelirleri
1990	11,1	45,6	30,8	27,7	21,4	24,4
1991	14,1	60,6	30,5	24,2	18,1	39,1
1992	20,3	72,5	28,2	22,4	17,7	51
1993	24,7	104,5	44,3	32,7	23,9	69,5
1994	34,2	120,5	50,7	39,6	33,1	80,8
1995	29,8	144,1	53,1	40,8	33,4	100,2
1996	34,4	183,3	66,7	54,9	37,8	124
1997	29,1	107,9	48	39,2	28,3	66,3
1998	38,9	156,8	66,9	52,3	39,6	95,8
1999	48,1	172,1	72,4	37,5	41,2	105,3
2000	21,2	116,1	70,9	49,1	36,7	54,3
2001	38,1	199,8	94,5	64,2	43,1	117,9

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

2001 yılında iç borç servisinin anapara kısmı 123.876.596 milyar TL iken, faiz kısmı 40.484.246 TL'dir. Toplam iç borç servisi ise 164.360.842 milyar TL'ye ulaşmıştır. İç borç servisi GSYH'nin %38,1'i kadar olmuştur.

1998'de hükümetlerin borçlanma yetkisi gelir gider farkının %15'i ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca 1999 yılı itibariyle faiz dışı fazla dengesi hesaplanmaya başlamıştır. 9 Aralık 1999 yılında IMF ile yapılan on sekizinci Stand-By anlaşması ile Enflasyonu Düşürme Programı, Kur ve Para Politikası Uygulaması başlatılmıştır. Bu program ile iç borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi ve borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Özcan, 2019: 164).

3.3 2000'den Günümüze

2000'li yıllar Türkiye ekonomisi için çok çalkantılı ve her çeşit sorunun yaşanarak test edildiği bir dönem olmuştur. Krizler, istikrar politikaları, darbe girişimleri, küresel çaptaki salgınlar, yönetim sistemi değişiklikleri ve savaşlar ilk akla gelenler olarak sıralanabilir. Nitekim 9 Aralık'ta IMF ile hazırlanan program, 2000 yılı Kasım ayındaki başka bir kriz ile büyük darbe almıştır.

Ağustos 2000'de faaliyete başlayan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulunun bankacılık sektöründeki riskli işlemlere ilişkin sert uygulamaları ve yabancı yatırımcıların söz konusu durum karşısında dövize dönmeye çalışmaları, 2000 yılındaki krizin ilk dalgasını yaratmıştır. Likidite sıkışıklığını

ile mali yapıları bozulan bankalara TMSF'nin el koyacağı söylentileri faizleri astronomik düzeylere çıkararak kriz oluşumunu daha da hızlandırmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 392; Eğilmez, 2009: 77). Şubat 2001'de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında gereksiz şekilde büyütülerek basına aktarılan tartışma sonrasında gecelik faizler %6200'lere ulaşmış, TCMB döviz kurunu serbest dalgalanmaya bırakmış ve kriz patlak vermiştir (Uygur, 2001: 22-23; Turan, 2005: 6-7).

Kriz öncesinde ortalama iç borçlanma vadesi 410 gün iken, 2001 yılında vade 148 güne kadar gerilemiştir. Borçlanma bileşik faizi %38'den %96,2'ye yükselirken, 2000 yılında 36.420.620 milyar TL (GSYH'nin %29'u) olan toplam iç borç stoku, 2001 yılında 122.157.260 milyar TL ile GSYH'nin %50,9'una kadar artmıştır. Krizlerin etkisi ile faiz oranlarının yükselmesi ve bankacılık sektöründe yaşanan sarsıntının bütçe üzerinde yarattığı ek yükler, borç stokunun yükselmesindeki en önemli sebeplerdendir.

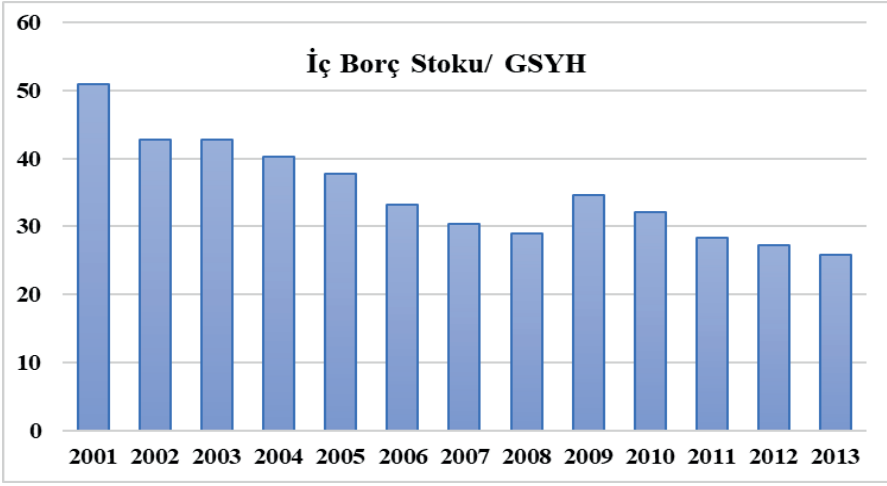
Krizler sonrasında, olumlu etkileri 2010'lu yılların ortalarına kadar sürecek olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) hazırlanmıştır. Program ile bankacılık sektörüne ilişkin tedbirler alınmıştır. Bu şekilde mali piyasalardaki belirsizlikler giderilmeye çalışılmış ve borçlanma faizleri ve döviz kurlarında istikrar sağlanması, yapısal reformların hayata geçirilmesi, enflasyonla etkin mücadele ve sürdürülebilir büyüme hedeflenmiştir. Ayrıca, kamu borç stokunun sürdürülebilirliğinin önemi vurgulanarak, mali yapı sıkılaştırılmaya çalışılmıştır (TCMB, 2002).

Tablo 8: İç Borç Stoku 2001 -2013 (Bin TL)

Yıllar	Tahvil	Bonolar	Toplam Borç Stoku	İç Borç Stoku/ GSYH (%)
2001	102.127.926	20.029.334	122.157.260	50,9
2002	112.849.835	37.019.856	149.869.691	42,8
2003	168.973.626	25.413.074	194.386.700	42,7
2004	194.210.700	30.272.222	224.482.922	40,2
2005	226.964.000	17.818.000	244.782.000	37,7
2006	241.876.000	9.594.000	251.470.000	33,2
2007	249.176.000	61.340.000	255.310.000	30,3
2008	260.848.995	13.978.301	274.827.296	28,9
2009	315.968.769	14.035.810	330.004.579	34,6
2010	343.317.000	9.525.000	352.841.000	32,1
2011	368.778.427	0	368.541.676	28,4
2012	382.857.526	3.684.149	386.541.676	27,3
2013	403.006.954	0	403.006.954	25,8

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TUIK Web Sitesi

Grafik 4: İç Borç Stokundaki Gelişmeler 2001 - 2013

2001 yılı iç borç stoku, ağırlıklı olarak değişken faizli ve döviz cinsi (ya da dövize endekli) tahvillerden oluşmuştur. TMSF'ye devredilen bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi için çıkarılan borçlanma senetleri dolayısıyla, 2001 yılı toplam borç stoku içinde nakit dışı senetlerin payı yüksektir (TCMB, 2002).

Toplam borç stoku, 2002 yılında 149.869.691 milyar TL'ye ulaşarak bir önceki yıla göre %22,68 artmıştır. TMSF ve merkez bankasındaki senetlerin erken itfası ve IMF'in kredi desteği ile iç borç stokundaki artış sınırlı olmuştur. Ortalama borçlanma vadesi 2001 yılında 148 gün iken 2002'de 252 güne çıkmış ve ortalama bileşik faiz de %96,2'den %63,8'e gerilemiştir. Piyasalarda güvenin yeniden sağlanmaya başlamasıyla taze kaynağa ulaşmak kolaylaşmaya başlamıştır. 2003 yılında borçlanmaya ilişkin verilerin Hazine tarafından düzenli olarak TBMM'ye sunulması kararlaştırılarak borç yönetiminde denetim sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, %6,5'lik faiz dışı fazla, borç döndürme yollarının düşürülmesi gibi konularda temel öncelikler oluşturulmuştur (Demircan, 2004: 124). Nitekim faiz dışı fazla yaratılması, reel faiz oranlarının düşürülebilmesi ve borç stokunun azaltılabilmesinde önem arz etmektedir.

2003 yılındaki önemli bir gelişme de 5018 sayılı Mali Kontrol Kanununun (2006'da uygulanmaya başlamıştır) kabul edilmesi olmuştur. İlgili kanun ile performans esaslı sisteme geçilerek; makroekonomik istikrarın ve mali disiplinin sağlanması, kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması, mali saydamlık, hesap verilebilirlik ve çok yıllık bütçeleme

amaçlanmıştır (Demircan, 2006: 53). 2003 yılı ortalama borçlanma vadesi 302 gün ve ortalama bileşik faiz %45 olarak gerçekleşmiştir.

2004 yılında borç stoku bir önceki yıla göre %11,5 artmıştır. Bunun da büyük kısmı nakit açığını karşılamak için yapılan nakit borçlanmadan kaynaklanmaktadır. Makroekonomik istikrarın devamı ve Türklirası varlıkların getirilerinin iyi olması, yabancı yatırımcıları Türk menkul kıymetlerine çekmiştir. Buna bağlı olarak borçlanma vadesi 372 güne uzarken, ortalama bileşik faiz de %25,7'ye gerilemiştir. 2005 yılında da dünya ve Türkiye ekonomisindeki ılımlı rüzgarların devamı ile borçlanma vadesi 560 güne uzamış ve ortalama bileşik faiz %16,9'a kadar düşmüştür. 2006'da küresel olarak likiditenin daralması ve beraberinde yabancı yatırımcıların ilgisinin azalması ortalama bileşik faizi %18,2'ye artırmış, lakin borçlanma vadesi 756 güne kadar çıkmıştır. 2001 krizinde GSYH'nin %50,9'unu kapsayan iç borç stoku, alınan önlemlerin sıkı sıkıya uygulanmaya çalışılması ile her yıl düşmüş ve 2007'de %30,3'e kadar geriletilmiştir. Bunda hem borçlanma imkanlarının geliştirilmesi, kamu mali disiplinindeki iyileşmeler, hem de GSYH büyümesinin olumlu katkıları bulunmaktadır. Ayrıca 2002 – 2006 dönemindeki özelleştirme gelirleri ile KKBG'nin düşürülmesi de (her ne kadar Cumhuriyetin birikimlerinin yok pahasına satılması ülkenin geleceğini negatif etkilese de) söz konusu gerilemenin bir diğer önemli kaynağı olarak sıralanabilir.

Tablo 9: İç Borç Stokuna İlişkin Seçilmiş Oranlar 2001 -2013

Yıllar	İç Borç Servisi/ GSYH	İç Borç Servisi/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi / Kamu Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Giderleri	İç Borç Anapara/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Vergi Gelirleri
2001	38,1	199,8	64,2	43,1	117,9	94,5
2002	35,7	209,9	43,1	32	146,3	78,5
2003	34,9	188,1	36,7	29,4	138,1	62,5
2004	31,8	178,8	28,4	25,2	138	55,8
2005	26,1	144,7	18,4	18,4	124,6	36,8
2006	20	118,8	14,7	15,3	96,4	28,4
2007	17,8	98,9	14,6	14,6	81,2	27,2
2008	14,2	85,4	14,2	13,5	61,3	26,5
2009	14,9	82,4	14,2	12,3	60	27,1
2010	16,5	86,2	10,8	10	71,2	20
2011	10,2	52,1	7,4	7,4	38,5	13,8
2012	8,8	35,8	7,6	7,4	27,9	14,6
2013	10,7	48,1	6,3	6,1	36,8	11,9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TUIK Web Sitesi

Türkiye ekonomisi ve mali sistemindeki olumlu rüzgarlar, 2007 yılı sonlarındaki Amerikan konut krizi ile yavaşlamaya başlamıştır. Krizin derinleşeceğine ilişkin beklentiler gelişmekte olan ülkelerden fon çıkışına yol açmış ve Türkiye’de bu durumdan faiz ve enflasyon artışları olarak nasibini almıştır. Krizin etkileri 2011’e kadar sürmüştür. Borç stokunun GSYH içindeki payı 2007 yılında %30,3 iken, krizin derinleştiği 2009’da %34,6’ya ve 2010 yılında ise %32,1’e yükselmiştir. Her ne kadar iç borç stoku yükselmiş olsa da borçlanma vadelerinin yükselmeye devam etmesi, borç stokunun önemli bir sorun hale gelmesinin önüne geçmiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payı önemli bir gösterge olmakla birlikte, borçlanma vadelerinin uzaması (ya da en azından kısalması) borcun sürdürülebilirliğine negatif bir etki yapmamıştır. Stok bir değişken olan borçlar, stok olarak kalmış ve akıma dönüşmemiştir. Nitekim 2001 krizi ile ortalama vade 49 güne kadar düşmüştür. 2007 – 2011 döneminde ortalama borçlanma vadesi (Tablo 10’den izlenebilir) 859 – 1.136 gün arasındadır.

Kamu borç stokunun büyüklüğü; yüksek enflasyon ve gelir dağılımı adaletsizliği en başta olmak üzere, birçok iktisadi sorunu beraberinde getirmektedir (Bal ve Özdemir, 2010: 87). Yüksek borçlar, fiyat istikrarını bozmakta ve yüksek faizden beslenen ve üretim riskini almaya gerek duymayan bir kesimi ortaya çıkararak büyümeyi engellemektedir. Yüksek faizden faydalanabilen rantiyeciler sınıfı ile enflasyonu ortadan kaldırmak için yapılan istikrar programları altında ezilen kesim arasındaki gelir uçurumu da büyümektedir. Bu yüzden iç borcun sürdürülebilirliği ile ilgili sorunların yükünü genellikle yoksul-dezavantajlı kesimler çekmektedir. Borç stokunun büyüklüğünün yanında, borçlanma vadeleri ve borçlanma maliyetleri de sürdürülebilirlik açısından son derece önem arz etmektedir.

Tablo 10: İç Borcun Ortalama Faiz ve Vadesi 2001 – 2013

Yıllar	Faiz Oranları (%)	Ortalama Vade (gün)	GSYH Büyüme (%)
2001	75,9	49	-5,7
2002	56	253	6,2
2003	42,7	302	5,3
2004	24,8	372	9,4
2005	16,6	560	8,4
2006	17,5	756	6,9
2007	18,7	859	4,7
2008	19,1	810	0,7
2009	12,4	1005	-4,8
2010	8,4	1170	9,2
2011	8,7	1136	8,8
2012	9,1	1106	2,1
2013	9,46	1008	4

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TÜİK Web Sitesi

2009 yılı, küresel krizin ve sonrasındaki önlemlerin etkisi ile bütçelerin zorlandığı ve borç stokunun yükseldiği bir yıl olmuştur. 2008 yılında GSYH'ye oranı %28,9 olan iç borç stoku, 2009'da %34,6'ya yükselmiştir. İç borç servisinin GSYH içindeki payı 2009 yılında %14,9 olurken, vergi gelirleri içindeki payı ise %82,4 olmuştur.

İç borç faiz ödemelerinin kamu gelirleri içindeki payının seyri, kamu borç yönetiminin performansına ilişkin önemli bir göstergedir. Bu oran, borçlanmanın faiz maliyetini göstermektedir. İç borç faiz ödemelerinin kamu gelirlerine oranının %68'i aşmaması istenmektedir (Kolçak, 2014: 17). 2000 yılında söz konusu oranın %49,1 olduğu görülmektedir. 2001 yılında kriz ile iç borç faiz ödemeleri kamu gelirlerinin %64,2'sine ulaşmıştır. Alınan önlemler ile 2002 yılında başlayan düşüş eğilimi devam etmiş ve 2009 yılında %14,2'ye kadar gerilemiştir. Söz konusu değişimler Tablo 7 ve Tablo 9 yardımıyla takip edilebilir.

2010 – 2012 dönemini kapsayan Orta Vadeli Program ile krizin etkilerinin ortadan kaldırılması, kamu açıklarının ve kaynak kullanımının azaltılması hedeflenmiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payı 2009 yılında %34,6 iken, 2012 yılında %27,3'e gerilemiştir. 28 Mayıs 2013 tarihinde Türkiye'nin hemen her kesiminden vatandaşın katıldığı ve "Gezi Direnişi"

ya da “Gezi Parkı Olayları” diye adlandırılan geniş çaplı protesto eylemleri başlamış ve yoğunluğu büyük kentlerde olmak üzere tüm ülkeyi sarmıştır. Söz konusu dönemde faiz oranları ve döviz kurlarında küçük çaplı hareketler olmakla birlikte, olayların borçlar ve ekonomi üzerinde önemli negatif bir etkisi olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim 2013 yılı itibariyle toplam iç borç stoku 403.006.954.000 TL’dir ve bu da GSYH’nin %25,8’ine tekabül etmektedir. İç borç servisi, vergi gelirlerinin %11,9’una ve ana para ödemeleri ise %36,8’ine eşittir. İç borçlanmada ortalama vade 1008 gün iken, ortalama faiz ise %9,46’dır.

Tablo 11: İç Borç Stoku 2013 -2024 (Bin TL)

Yıl	Tahvil	Bono	Toplam	İç Borç Stok/ GSYH (%)
2013	403.006.954	0	403.006.954	22,1
2014	414.648.522	0	414.648.522	20,2
2015	440.124.283	0	440.124.283	18,7
2016	467.619.633	1.024.696	468.644.329	17,8
2017	534.473.380	974.238	535.447.618	17,1
2018	580.647.000	5.495.000	586.142.000	15,6
2019	739.569.191	15.482.652	755.051.843	17,5
2020	1.060.353.529	0	1.060.353.529	21,0
2021	1.311.269.967	9.919.512	1.321.189.479	18,2
2022	1.886.435.132	18.896.074	1.905.331.206	12,7
2023	3.208.000.678	1.251.184	3.209.251.861	12,2
2024*	3.439.551.622	1.251.184	3.440.802.806	-

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TCMB EVDS

**2024 yılı şubat ayı verileridir.*

2015 – 2017 dönemini kapsayan Orta Vadeli Plan ile enflasyon ile mücadele, cari işlemler açığının daraltılması, büyümenin hızlandırılması ve sıkı maliye politikasına devam edilmesi hedeflenmiştir. 2015 yılında 440.124.283 bin TL olan borç stoku, 2017 sonunda 535.447.618 bin TL değerine ulaşmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde ülke içinde yıllarca korunarak güçlendirilmiş ve sistemin her yerine sirayet etmesi sağlanmış, dini kullanan bir terörist oluşumun gerçekleştirmeye çalıştığı darbe ile ekonomi ve siyaset kurumu derinden sarsılmıştır.

İlgili dönemde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri ise neredeyse yüz yıllık olan Cumhuriyetin yönetim sisteminin, yapılan bir referandum

sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine dönüştürülmesidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi bozulmuş ve hemen her şeyin tek kişiye bağlandığı ve sözde denetlenebildiği bir sisteme 10 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla geçiş yapılmıştır. Nitekim; Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihi birlikte incelendiğinde, büyük dönüşümler öncesinde, dış güçlerin ve içerideki uzantı ve destekçilerinin mutlaka bir darbe yaptığı (yapmaya çalıştığı) ya da ciddi siyasi – ekonomik bunalımlar çıkardığı açıklıkla görülebilecektir.

Diğer yandan 2018 yılında gelişmiş ülke merkez bankalarının sıkışmaya dönük adımları, Türkiye gibi gelişmekte olan ve özellikle dış kaynak kullanımı yoğun olan ülkelerin ekonomilerini negatif etkilemeye başlamıştır. 2012'den 2017 yılına kadar hem döviz cinsinden hem de dövize endeksli iç borçlanma senetleri, iç borç stoku içinde sıfırlanmıştır. Bu şekilde iç borçlanmanın döviz riski ortadan kaldırılmıştır. Ancak, 2018 itibarıyla Hazine ilginç bir şekilde karar değiştirerek iç borçlanma stratejilerinde değişiklik yapmış ve hem değişken faizli hem de döviz cinsinden borçlanma senetlerinin ihracına başlamıştır. Bu da Türk lirasına olan güveni azaltmış, değer kaybını hızlandırmış ve Hazinesinin yükümlülüklerini artırmıştır (Yılmaz ve Erdem, 2022: 36). Aşağıda Tablo 12 yardımıyla borç stokunun döviz – faiz yapısı incelenebilir. 2018 yılına kadar değişken faizli borçlanma senetlerinin toplam stok içinde azaldığı, ancak 2018 yılındaki strateji değişikliği sonrasında hızla artmaya başladığı açıkça görülmektedir.

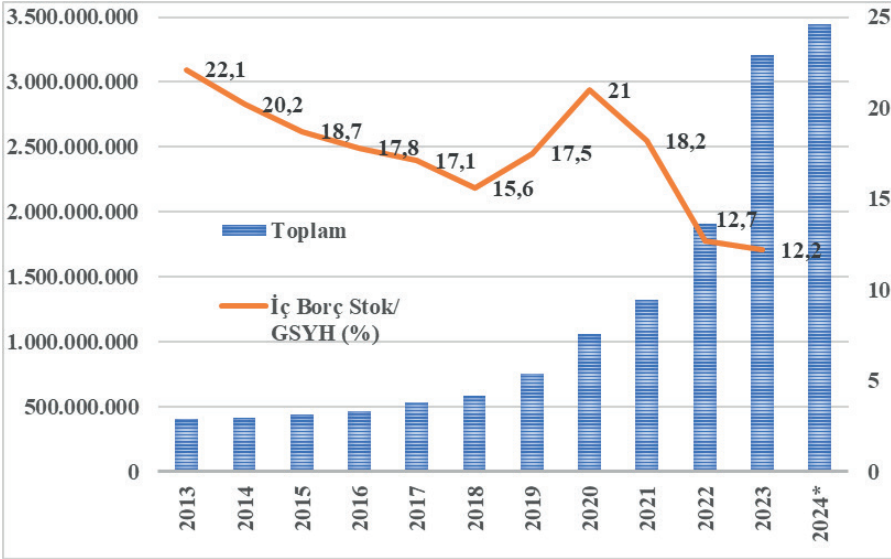
Tablo 12: Borç Stokunun Yapısı 2013 -2023 (Milyon TL)

Yıl	Sabit	Değişken	TÜFE'ye Endeksli	Toplam
2013	212.007	94.760	96.239	403.007
2014	234.889	78.880	100.880	414.649
2015	256.394	84.281	99.450	440.124
2016	278.945	82.882	106.817	468.644
2017	348.401	67.482	119.564	535.448
2018	375.213	75.552	135.377	586.142
2019	464.244	118.483	172.325	755.052
2020	591.666	217.790	250.897	1.060.354
2021	695.984	333.558	291.648	1.321.189
2022	1.044.330	463.339	397.662	1.905.331
2023	1.845.747	904.128	459.377	3.209.252

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi sonrasında iç borç stokunun eskisinden daha hızlı bir şekilde ve sürekli arttığı, görülmektedir (aşağıda Grafik 5 yardımıyla izlenebilir). 2015'ten günümüz 2024'c kadar olan dönem ekonomi ve borçlar açısından oldukça sarsıntılı olmuştur. Darbe ve krizlerden sonra 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın hayatını kaybettiği COVID-19 salgını yaşanmıştır. Salgın sırasında insanlar evlerine kapanmak zorunda kalmış, üretim durma noktasına gelmiş ve devletin asli görevleri gereği harcamalarını bir anda artırmak zorunda kalması, bütçe açıklarını ve dolayısıyla borçları artırmıştır.

Grafik 5: İç Borç Stokundaki Gelişmeler 2013 - 2024 (Bin TL, %)

*2024 yılı şubat ayı verilerini içermektedir.

Salgının ekonomik ve sosyal etkilerine karşı mali paketler hazırlanmış, işletmelerin ayakta kalabilmesi ve finansal kuruluşların istikrarının korunabilmesi için krediler, sübvansiyonlar içeren mali araçlar kullanılmıştır (KBYR, 2023: 50). Bu durum da bütçeyi ve kamu borçlarını olumsuz etkilemiştir. Nitekim Tablo 11'den de görülebileceği üzere 2019 yılında 755.051.843 bin TL olan iç borç stoku, 2020 yılında %40,43 hızıyla artarak, 1.060.353.529 bin TL'ye yükselmiştir. Bu büyük artış ile iç borç stokunun GSYH içindeki payı %17,5'tan %21'e çıkmıştır.

2022 yılı; COVID-19 salgını dolayısıyla yapılan harcamaların ve tedarik zincirindeki aksamalara bağlı olarak oluşan enflasyonist baskıların yanı sıra bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmelerin yarattığı belirsizliklerin olumsuz

etkilerinin devam ettiği bir yıl olmuştur. 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı istilası ile başlayan süreç, enerji ve emtia fiyatlarını artırmış ve küresel enflasyonun da artmasına yol açmıştır. Enflasyondaki artışlar ise ABD ve Avrupa'nın faiz artırmalarına sebep olmuştur. Bu ise gelişmekte olan ülkelere olan fon akışını azaltmıştır (KBYR, 2023: 25). Avrupa ve ABD'nin sıkılaşması Türkiye'deki ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, enerji, tarım ürünleri ve emtia fiyatlarının yükselmesine yol açarak enflasyon sorununun daha da büyümesine neden olmuştur.

Diğer yandan 2011 yılı mart ayında Suriye'de başlayan iç savaş da ülkemizin ekonomik, mali, siyasi ve kültürel dinamiklerini negatif etkilemeye başlamıştır ve bu negatif etkiler her geçen gün çığ gibi büyümektedir. Türkiye; sınırlarındaki tüm ülkelerden çoğunluğu niteliksiz olmak üzere, kontrolsüz bir şekilde göçe maruz kalmaktadır. Afganistan, Irak, İran, Suriye, Arap ülkeleri ve Türk Cumhuriyetlerinden; suç ya da terör bağlantısı, uyuşturucu, silah vb. gibi yasadışı maddeler taşıyıp taşımadıkları kontrol edilmeksizin bakılmaksızın milyonlarca insan sınırı geçmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütüne göre (UNHCR) Türkiye, dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir. Türkiye, 2023 yılı itibariyle kayıtlı yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli 'ye ev sahipliği yapmaktadır. Kayıtlı olmayanların sayısının da bir o kadar olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada kendi demografik yapısını bu şekilde bozan, üniter yapısını ve kurucu asli unsurların geleceğini bu şekilde riske atan bir ülke daha bulunmamaktadır. Göçmenlerin insani gereksinimleri için yapılan harcamaların bütçe ve dolayısıyla borç stoku üzerindeki olası etkilerini tahmin etmek de zor değildir.

SONUÇ

Borçlanma, gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımı olmaksızın tüm ekonomilerin kullandığı ve kullanmak istediği taze bir kaynaktır. Ulaşılması kolay olan bu kaynak, sıklıkla ve hesapsızca kullanılmaya hazırdır ve bağımlılığa dönüşmesi çok basittir. Bu bağımlılık zamanla ekonomileri kötü bir hastalığın içine çekebilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti öncesindeki Osmanlı Devleti de bu hastalığın etkileri ile hayatını sonlandırmıştır. Yerine kurulan genç Cumhuriyet de uzun bir süre bu çekici kaynaktan uzak durmaya çalışmış, ama bir takım yapısal ve siyasi faktörlerin etkisiyle tekrar borçlanmanın cazibesine kapılmıştır.

Özellikle 1990 sonrasında borçların yeni ve daha büyük borçlar ile finanse edilmeye başlaması kamu açık ve borç sarmalının giderek kuvvetlenmesine yol açmıştır. Borç sarmalı çok büyüdüğünde ve yeni kaynaklar bulmak güçleştiğinde kriz çıkmıştır. Krizler sonrasında ise yeniden benzer bir krizle

karşılaşılması için yeni önlemler dizisi yayınlanmış ve yeni kararlar alınmıştır. Ancak bu da bir kısır döngü halini almıştır. Alınan kararlar ve yapılan düzenlemeler, sadece bir sonraki krizin daha geç ya da daha küçük boyutlarda olmasını sağlamaktan öteye gidememiştir. İçinde bulunduğumuz 2020’li yıllarda da eskisinden çok da farklı bir durum söz konusu değildir. Değişen tek şeyin, eskisinden çok daha fazla sıfırları olan borçlanma rakamları ve yeni yönetim ve yapıların olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’nin; borçlanmayı daha net ve akılcı bir şekilde anayasal normlarla sınırlandırarak, uygun vadelerde, düşük faizle yapabilmesi ve bu değerli taze kaynaklarını daha verimli yerlerde değerlendirmesi önemli bir gerekliliktir. Kamuda tasarrufun konuşulduğu bugünlerde; gereksiz ve lüks kamu binaları, makam araçları, lüks harcamalar gibi israf kalemleri yerine daha akılcı ve vicdanlı harcamalar yapılması elzemdir. Kamunun en önemli gelir kaynağı olan vergilerin de adil bir şekilde düzenlenerek, dolaylı vergi yükünün ve gariban halktan alınan vergilerin azaltılması, etkin bir vergi denetimi mekanizmasının kurulması önem arz etmektedir. Kamu bütçesinin düzenlenmesi ile kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması, siyasal ve finansal istikrar ile birlikte borç yükünün ve stokunun azaltılmasını orta vadede kendiliğinden sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akyüz, Fatih (2017). Osmanlı'nın Günahlarından Kurtulmak: Cumhuriyet'in İç Borç Mahsubu, Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları Dergisi, Cilt 7, Şubat, Sayı 12.
- Arsan, H. Üren (1961). Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, AÜSBF Maliye Enstitüsü Yayın No:17, Ankara.
- Aşçı, Hatice, B. (2016). Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Me-selesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 5, s.1649-1666.
- Bal Harun ve Pınar Özdemir (2010). Türkiye Ekonomisinde İç Borçların Yeri ve Sürdürülebilirliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Der-gisi, Cilt 19, Sayı 1, s.82-98.
- Bakkal Süleyman ve Temel Gürdal (2007). İç Borçlanmanın Türkiye Üzerine Etkileri, Akademik İncelemeler, Cilt 2, Sayı 2, s.147-173
- Bayraktar, Yüksel (2010). Borç Kısılcacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler, Bilgi (20), Yaz, s.35-71
- Blejer, M. I. ve Cheasty, A. (1991), "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", Journal of Economic Literature, 24,1644-1678.
- Çöğürçü, İclal (2012). Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Gü-nümüze Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2 (1), s.93-104.
- Demircan, Siverekli Esra (2004). Türkiye'de Kamu Borçlarının Siyasi Analizi, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı 22, s.117-125.
- Demircan, Siverekli Esra (2006). Yeni Ekonomik Düzendeki Bütçe Sistemlerinde-ki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu, Yönetim ve Eko-nomi, Cilt 13, Sayı 2, s.47-61.
- DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950 – 2003.
- Eğilmez, A. Mahfi (1997). Hazine, Ankara: Creative Yayınları.
- Eğilmez, A. Mahfi ve Ercan Kumcu (2006). Ekonomi Politikası, Teori ve Tür-kiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eğilmez, A. Mahfi (2009). Küresel Finans Krizi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gürler, Ayşe Sema (1998). Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yıllık Programlar ve Konjonk-tür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Finansman Dairesi, Ağustos, Yayın No: 2488, Ankara.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Web Sitesi.
- Kanlıgöz, Cihan (1997). Kamu Borçlanma (İstikraz) Sözleşmeleri, Ankara Üni-versitesi SBF Dergisi, 52 (1), s.339-357.

- Kaya, Ayşe (2013). Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:292, İstanbul.
- KBYR (2023). Kamu Borç Yönetimi Raporu (2023). T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2024/01/2023-KBYR-TRK_V9.pdf (Erişim Tarihi 25.04.2024)
- Kolçak, Menşure (2014). Türkiye’de Devlet İç Borçlarının Yönetimi: 2000 Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması, Sayıştay Dergisi, Sayı 93/Nisan-Haziran, s.5-30.
- Kongar, Emre (1995), Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kopar Metin ve Murat Yolun (2012). 18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış, International Journal of History, History Studies, Volume 4 (1). s.335-358
- Özbilen, Şevki (1999). Türkiye’de Kamu Borçlanması ve Ekonomik Etkileri. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Özcan, Süleyman Emre (2019). “Cumhuriyetten Bugüne Türkiye’nin Borç Sorunu”, Seçilmiş Göstergeler ile Geçmişten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Editör: Yavuz Odabaşı ve Zeki Yılmaz, Ekin Basın Dağıtım, s.163-206
- Sönmez, Sinan (2008). Türkiye’de İç Devlet Borçlanması’nın İşlevi ve Gelişimi, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, Editör Gülen Elmas ERASLAN, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No 4, Ankara.
- Şen, Hüseyin, Abdullah Keskin, İsa Sağbaş (2007). Bütçe Açıkları ve Finansman Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Orion Kitabevi, Ankara,
- Taş, Ramazan (1995). “Türk Mali Sisteminin Uzun Döneminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi (1923-1980)”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50 (01), s.355-382. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001797
- TCMB (1991), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1990 Yıllık Rapor, Ankara.
- TCMB (2002), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2002 Yıllık Rapor, Ankara.
- Toprak, Düriye (2010). Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.1-14
- Tunçel Ahmet K. ve Yıldırım Murat (2014). 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu? Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16 (1), s.1-26
- Turan, Zübeyir (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizleri, TÜHİS Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları. Ağustos 2005.

- Utkugün, Ceren ve Şaban Ortak (2019). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İç Borçlanma Çabaları, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı 11. s.1-21.
- Uygur, Ercan (2001). Krizden Krize Türkiye:2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, 7 Nisan 2001.
- Ünlüöner, Kurban (1988). Cumhuriyet Dönemi Devlet Borçları, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(4), s.313-335
- Yardımcıoğlu Mahmut, Hilal Kocaman ve Necdet Sezal (2012). Türkiye’de Günümüze Kadar İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1 – 2 Ekim 2012.
- Yavuz, Ali (2009). Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, Aralık, s.203-226.
- Yeşilay, Rüstem Barış (2005). Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (1), s.117-132
- Yılmaz, Binhan Elif ve Azad Erdem (2022). Türkiye’de 2000 – 2020 Dönemi İç Borçlanma Politikaları ile Yurtiçi Orijinal Günah İlişkisi, Vergi Dünyası, 41, Sayı 487, Mart, s.27-42.